

EVROPSKE RAZSEŽNOSTI POLOŽAJA ROMOV

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Avtorica izhaja iz podmene, da zgodovinske okoliščine in nekdanje odklanjanje in preganjanje Romov vplivajo tudi na današnje razumevanje identitete romske skupnosti ter na opredelitev in uresničevanje pravic Romov v sodobnem času. V članku predstavi pravne podlage in možnosti socialnega vključevanja pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji ter podrobneje analizira nekatere rezultate, dosežene v okviru evropskih projektov, ki zlasti na področju izobraževanja potekajo v Sloveniji.

Ključne besede: Romi, človekove pravice, identiteta, predsodki, socialno vključevanje

Uvod

Na deklarativni ravni so postali Romi eno od prioriteten razvojnih vprašanj v procesih evropske integracije v kontekstu nove Evrope, kot tema, ki je nenehno prisotna tako v znanosti, širši javnosti in v medijih, kakor tudi v vsakdanjem življenju. Spremembe v razumevanju romske identitete, ki so se v Evropi pojavile v drugi polovici 20. stoletja, so povezane s premiki v razumevanju kulturne raznolikosti kot bogastva in z uveljavljanjem modela sožitja ob sprejemanju drugačnosti.¹ Skupne evropske razsežnosti zajemajo zlasti naslednja področja: ovrednotenje prispevka Romov in romske kulture k evropski kulturni raznolikosti, pravni status in možnosti politične participacije Romov na evropski ravni ter izredni pomen socialnega vključevanja in odprave predsodkov.

Kljub temu, da predsodki do drugačnega načina življenja in različne oblike rasizma in ksenofobije še danes ovirajo integracijo pripadnikov romske skupnosti v Evropi, je v evropskem merilu le prišlo do kvalitativnega preobrata v obravnavi položaja Romov. Prvič v evropski zgodovini je bil tak pristop celovito predstavljen v Priporočilu Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1203 »Cigani v Evropi« (1993), ki med drugim ugotavlja, da Romi »v veliki meri prispevajo h kulturni raznovrstnosti Evrope«.² Vse te tematike so vsebinska podlaga številnih evropskih projektov, namenjenih socialnemu vključevanju Romov, ki se financirajo iz sredstev strukturnih skladov Evropske unije, Dekade

Abstract: The principal premise of this text is that historic circumstances and former rejection and persecution of the Romani people continue to influence the present perception of the Romani identity and the definition and implementation of the Romani rights. The text discusses the legal basis and possibilities of social integration of members of the Romani community in Slovenia. A detailed analysis is made of results gained within the framework of certain European projects that have been taking place in Slovenia, particularly in the field of education.

Key Words: Romani, human rights, identity, prejudice, social integration

za pomoč Romom in številnih drugih donatorskih mrež. Namen prispevka je na kratko orisati pomen teh projektov za razumevanje identitete romske skupnosti v zgodovinskem kontekstu in za opredelitev pravic Romov v večkulturnih družbah, v primerjavi z evropskimi standardi in dokumenti.³

Percepcije značilnosti romske kulture v različnih zgodovinskih obdobjih

V tem okviru izstopajo nekatere vsebine, ki so povezane z zgodovino in dožemanjem Romov kot različnih od preostalega prebivalstva in se zrcalijo v široki paleti zaznavanja te »drugačnosti« – od neposredne obsodbe in odklanjanja romskega načina življenja kot nesprejemljivega v polpretekli zgodovini, do sodobnejših interpretacij »kulturoloških« značilnosti načina življenja, drugačnosti in posebnosti Romov.⁴ Poudarjanje teh različnosti, bodisi v obliki negativnih ali pozitivnih posplošenih predstav, vodi k fenomenu današnjega anticiganizma, ki se izraža v številnih evropskih državah z izbruhi sovraštva in nestrpnosti do Romov. Predvsem zaradi zgodovinskih okoliščin in predsodkov so Romi tudi danes pogosto žrtve kolektivnega sovraštva in stigmatizacije.⁵

Razprave o vzrokih za negativen odnos pogosto zanemarjajo pomen zgodovinskih okoliščin, ki osvetljujejo, kako se je ustvarjal splošni stereotipni pogled na Rome in kako se je izoblikovalo dožemanje identitete Romov v romskih skupnostih. Ko so Romi pred šest ali več stoletji kot nomadi prišli v Evropo, so bili za domače prebivalstvo tujci z drugačnim videzom in načinom življenja in so izstopali od okolja. V posameznih zgodovinskih obdobjih so jim njihove obrti, veščine in znanja sicer omogočale preživetje, vendar pa so tako prostorsko kot družbeno živeli

1 Ta pristop ponazarja Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (1995), ki med drugim določa, »da bodo pogodbenice spodbujale duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejele učinkovite ukrepe za spodbujanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo narodno, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti v izobraževanju, kulturi in javnih občilih (1. odstavek 6. člena). Sprejele bodo ustrezne ukrepe za varstvo oseb, ki jim lahko grozi diskriminacija zaradi njihove kulturne, narodnostne, jezikovne ali verske identitete« (2. odstavek 6. člena).

2 Vsi citirani dokumenti Sveta Evrope so dostopni na spletni strani »coe.int.«

3 Skladno s sklepi Svetovnega kongresa v Londonu iz leta 1971 v besedilu uporabljam izraz »Romi« ali »romska skupnost«. Pri navajanju zgodovinskih virov ali dokumentov navajam poimenovanje kot v izvirniku.

4 V besedilu uporabljam izraz »drugačnost« zlasti v prikazu percepcije preostalega prebivalstva v preteklosti.

5 Glej navedbe primerov v poročilu Alvara Gil-Roblesa, nekdanjega Komisarja Sveta Evrope za človekove pravice (Internetni vir 1).

na robu družbe. Zaradi zgodovinskih okoliščin in izključevanja iz življenja večinskih skupnosti so pripadniki romske skupnosti ustvarili 'vzporedni svet' (*Romano them*) in vzpostavili posebna pravila obnašanja, spoštovanja hierarhije, 'sistema vrednot' (*Rromanipen*) in komunikacije v skupnosti. Na ta način so ohranjali notranjo kohezivnost in gradili ščit pred sovražnim odnosom večinskega prebivalstva. Ne glede na velike razlike v samih romskih skupnostih, so 'Neromi' v različnih dialektih romskega jezika označeni kot *gadže* in v romski skupnosti za komunikacijo z njimi veljajo drugačna pravila. Tudi v sodobnem času Romi pogosto ne želijo, da bi se Neromi učili njihov jezik in se seznanjali z njihovo kulturo, ki naj ostane v njihovem okolju in naj ne preseže zasebne sfere. Vse to pa jim daje določen pridih skrivnostnosti, ki so ga na različne načine upodabljali umetniki zlasti v glasbi, filmu in literaturi.

Zgodovinske okoliščine in rigidni koncept nacionalne države niso bili naklonjeni potujočemu življenjskemu načinu Romov. Številni strokovnjaki ugotavljajo, da je težko najti skupnost, ki bi bila tako sistematično preganjana, kot so Romi (Halbreiner 2003: 67).⁶ Edini možnosti socialnega vključevanja posameznikov, pripadnikov romske skupnosti na območju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske, sta bili prisilna asimilacija in odpoved jeziku, kulturi in potujočemu načinu življenja, ki so ga pripisovali »ciganski nadlogi«. Občine so sprejemale posebne odgonske protokole za pregon klateštva, beračenja in potepuštva, Rome pa so praviloma povezovali s takim načinom življenja. Tako Odlok ministra notranjih zadev Avstro-Ogrske iz leta 1916 o ukrepih v boju proti ciganskemu neredu prepoveduje ciganom potovanje po deželi.

Kot cigani v smislu tega odloka se štejejo nomadske osebe s potujočim načinom življenja, katerih običaj je, da živijo brez rednega prebivališča, ter sami ali z družino ali v skupini potujejo in si zagotavljajo sredstva za preživljanje z izvajanjem potujočih obrti in s trgovanjem ali z beračenjem in na drug nepravilen način (Novak-Lukanovič 1991).

V preteklih obdobjih je Rome označeval način življenja na robu družbe in ne etnična ali narodna pripadnost. Stigmatizacija Romov kot skupine, ki se ukvarja z ilegalnimi posli in s prestopništvom ter je vpletena v različna kriminalna dejanja, pa se v številnih evropskih državah nadaljuje do današnjih dni. Tako

6 Halbreiner izhaja iz primerjave položaja različnih verskih in etničnih manjšin v zgodovini na omejenem geografskem prostoru, ter v monografiji svojo ugotovitev podkrepi z navajanjem pravnih določb in ukrepov, ki so bili sprejeti izključno z namenom izključevanja Romov iz družbe. Sodobni evropski koncept enakega obravnavanja zajema širši nabor ranljivih manjšinskih skupnosti, ki so diskriminirane in stigmatizirane na podlagi katere od osebnih okoliščin (narodnosti, rase ali etničnega porekla, spola, spolne usmerjenosti, starosti, invalidnosti, verskega ali drugega prepričanja). Mnoge od teh skupin so bile v preteklosti in so pogosto tudi še danes zatirane in preganjane. Kljub napredku na mnogih področjih družbenega življenja in na področju varstva človekovih pravic nasploh pa smo v sodobnem času priča tudi posebnemu fenomenu, ki se zrcali v dejstvu, da obstajajo posamezne kategorije ljudi, npr. ilegalni imigranti ali begunci v čolnih, ki so v celoti izključene iz pravnega varstva in družbe. V naši novejši zgodovini so se v takem brezpravnem položaju znašli »izbrisani« prebivalci Slovenije. To je seveda tema za novo študijo in razpravo. V kontekstu tega prispevka naj omenim le dejstvo, da so bili med izbrisanimi tudi Romi iz nekdanje skupne države.

npr. nemško-slovenski slovar iz leta 1980 pri prevodu besede *gauner* navaja 'slepar, lopov, cigan' (Tomšič 1980: 277).

Sodobne oblike rasizma in nestrpnosti do Romov

V pravnem pogledu se je njihov položaj spremenil v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, vendar pa so usedline dojemanja romskega načina življenja kot nevarnega za družbo ostale prisotne do danes. V sodobnosti se odvijajo protislovni procesi, ki črpajo snov iz kulturološke različnosti Romov. Prvi proces označuje pozitivni predznak k spodbujanju razvoja in ohranjanja značilnosti romske kulture s strani zagovornikov pravic Romov ob konstruktivni idealizirani, romantični podobi romske kulture. Na nasprotnem bregu pa se poudarjanje kulturnih razlik in zgodovinskih dejstev v primerih konflikta med večinskim prebivalstvom in Romi uporablja za utrjevanje stereotipov na obeh straneh, ter se tako opravičuje ohranjanje segregacije Romov in getoizacija romskih naselij.

Strokovnjaki, ki se ukvarjajo s preučevanjem položaja Romov, se usmerjajo zlasti na preučevanje kulture in jezika, odpravo predsodkov in izboljšanje neugodnega socialnega položaja, saj so vse te dimenzije prepletene in soodvisne. Največja razhajanja so v vrednotenju politične subjektivitete romskega naroda, ki jo podpira le en del strokovne javnosti, drugi pa izražajo določene pomisleke o politični mobilizaciji Romov. Tako npr. Barany v svoji znani monografiji o politični mobilizaciji Romov v Srednji Evropi ugotavlja, da se lahko hitro zgodi, da tisti, ki preučujejo Rome, »zaradi resnično bednega položaja, v katerem živi večina Romov, izgubijo objektivnost in postanejo *de facto* romski aktivisti« (Barany 2002: 18).⁷ V besedilu najprej pojasni, da pri svojem delu poskuša biti predvsem objektivni raziskovalec, v nasprotju z omenjeno skupino »*de facto* romskih aktivistov«, ter da želi kot avtor študije podati čim bolj objektivno sliko o položaju Romov v Srednji Evropi.

Poleg tega so vplivni predstavniki večinskih skupnosti že razvili posebne zaščitne mehanizme, s katerimi zanikajo in opravičujejo rasizem, ki ponuja vzorce za integracijo ali vključevanje marginalnih skupin v okviru vnaprej določenih in predvidljivih shem, namenjenih zgolj tem skupinam. Na ta način se ohranja vzorec izključevanja marginalnih skupin iz življenja in družbenih tokov celotne družbe.⁸

Še zlasti so občutljiva sklicevanja na »kulturne značilnosti Romov« v primerih, kadar gre za interpretacijo internih pravil komunikacije, običajev in tradicije romskih skupin, s katerimi se opravičuje diskriminacija posameznih članov skupnosti, največkrat romskih žensk. Feministična kritika multikulturnega državljanstva izhaja iz dejstva, da so vse kulture v zasnovi patriarhalne ter da nosilci moči zlorabljajo kolektivne pravice skupnosti in izolacijo teh skupnosti iz širše družbe za zatiranje šibkejših članov skupnosti. Ana Bogdanić v prispevku Multikulturno gradjanstvo i Romkinje u Hrvatskoj označi ta proces kot »lažno« multikulturno državljanstvo. V prispevku analizira tri empirične

7 Ob branju teh vrstic sem se nehote vprašala, ali tudi sama spadam v skupino *de facto* romskih aktivistov. Odgovor je lahko samo pritrdilen, saj se že vrsto let ukvarjam z varstvom človekovih pravic in se zavzemam za izboljšanje položaja Romov, tako *de iure* kot *de facto*.

8 V publikaciji rezultatov raziskave *Stigmata*, Segregated schooling of Roma in Central and Eastern Europe so prikazani primeri, ki kažejo, da gre pri zahtevah staršev neromskih otrok za ločeno izobraževanje romskih otrok za *de facto* rasizem.

primere, med drugim tudi medijski odziv v časopisu *Novi list* z Reke na sodno odločbo v primeru posilstva trinajstletne romske deklice, ki jo je posilil njen svak (sestrin mož). Odvetnik obdolženca je v tem primeru zatrjeval, da je bil obdolženec v »pravni zmoti«, saj je izhajal iz dejstva, »da so taki odnosi sprejemljivi v romski kulturi« in je bil prepričan, da zaradi tega ne bo kaznovan. Po navedbah članka je sodišče v tem primeru te navedbe delno upoštevalo ter storilcu dodelilo nižjo kazen od zagrožene, saj je zagrožena kazen za to kaznivo dejanje najmanj eno leto zapora, sodišče pa je storilca v tem primeru obsodilo le na osem mesecev zaporne kazni (Bogdanič 2004: 341–342).

V celoti se strinjam z argumenti avtorice, ki ugotavlja, da ta primer krši individualne pravice multikulturne državljanke pod izgovorom multikulturalizma (Bogdanič 2004: 360). Večinske institucije, ki bi morale zaščititi pravice žrtve kaznivega dejanja, v tem primeru še otroka, pa na ta način prispevajo k utrjevanju patriarhalnih vzorcev znotraj manjšinskih skupnosti, kar je ena od temeljnih ugotovitev feministične kritike multikulturalizma. Resen problem se zrcali tudi v obliki institucionalnega rasizma, ki se izraža v prikriti ali neposredni obliki. V javnih razpravah v posameznih državah so še vedno prisotne rasistične tendence in zaničevalne besede o romski skupnosti, ki ostajajo nekaznovane, saj na Rome nekateri še vedno gledajo kot na drugorazredne državljane. Pogosto se dogaja, da so izvajalci in nosilci javnih pooblastil ali političnih funkcij, ki bi morali skrbeti za varstvo pred diskriminacijo, sami pobudniki nestrpnosti do Romov. Značilna je izjava nekdanjega predsednika Slovaške, Vladimira Meciarja, ki je med drugim dejal »Slovaki produciramo prvovrstne vrednosti, Romi reproducirajo samo sami sebe« (Younge 2003: 3).

Pravni status in možnosti politične participacije Romov na evropski ravni

V zgodovini Romi nikoli niso imeli enakih statusnih in političnih pravic do participacije v političnem in družbenem življenju, tako kot pripadniki večinskih narodov ali drugih narodnosti. Specifičnost položaja romske skupnosti v odnosu do drugih narodnih ali etničnih skupin se odraža tudi v urejanju njenega pravnega statusa na mednarodni in notranji ravni, saj so Romi obenem narodna, etnična, socialno ogrožena in kulturna manjšina. Pravni položaj Romov v sodobnem času opredeljujejo določbe v pravnih instrumentih za zagotavljanje spoštovanja človekovih pravic vsakemu posamezniku brez diskriminacije, kot tudi zagotovila za varstvo etničnih ali narodnih manjšin kot skupin.

Raven varstva je zelo različna in temelji na individualnih in le delno tudi na kolektivnih pravicah, saj šele sedaj nastajajo strokovne podlage za primerjalno empirično preučevanje njihovega položaja kot narodne skupnosti/manjšine. V nekaterih državah jim priznavajo status narodne ali etnične manjšine in s tem povezane pravice do uporabe jezika, izobraževanja, izražanja in razvoja kulture in ustanavljanja organizacij ter politične participacije. Pomen tega dejstva je predvsem v simbolni naravi priznanja manjšinske identitete. Uresničevanje manjšinskih pravic v praksi je zagotovljeno le pod določenimi pogoji in na različnih ravneh, saj je odvisno od interpretacije koncepta manjšinskega varstva in v veliki meri od političnega pragmatizma. Zato ni enotnega odgovora ali modela varstva, ki bi zajel vsa vprašanja o njihovem položaju, identiteti in perspektivi razvoja na tako sistematičen način, kot je o tem mogoče razpravljati glede položaja drugih narodnih ali etničnih manjšin.

Varstvo romske skupnosti je v sklop manjšinskega varstva mogoče umestiti šele v novejšem času, ko so manjšinske pravice postale del mednarodnopravnega varstva človekovih pravic in ne le predmet političnih pogajanj med državami. V začetnem obdobju mednarodnopravnega varstva med obema vojnoma so bile subjekt varstva le klasične narodne manjšine, to je deli naroda, ki so v procesih razmejitve med državami ostali na območju druge nacionalne države. Teoretično-strokovni in praktični problem je v tem, da na mednarodni ravni ni jasne definicije, kaj je to manjšina, niti kakšne so obveznosti države, tako da kljub sprejetim zavezam v mednarodnih dokumentih o izboljšanju položaja Romov v praksi prihaja do razlik med državami, ki obravnavajo Rome kot narod, etnično skupnost ali socialno ogrožene prebivalce.

V evropskih državah (npr. v Franciji, Grčiji), v katerih sploh ne priznavajo nacionalnih ali etničnih manjšin, se ukrepi za izboljšanje položaja romske skupnosti izvajajo v okviru programov za pomoč socialno ogroženim skupinam, verskim manjšinam ali etnično neopredeljeni skupini »potujočega ljudstva«. V številnih drugih evropskih državah imajo Romi že priznan status narodne ali etnične manjšine (Avstrija, Hrvaška, Madžarska, Črna gora, Češka, Slovaška, Srbija, Švedska, Poljska). V urejanju pravnega statusa je v evropskem merilu izvirno poimenovanje v Republiki Makedoniji, ki je z amandmaji k ustavi opredelila varstvo romske skupnosti kot varstvo pravic »delov romskega naroda«, ki živi v Makedoniji (*Službeni vesnik* 2001). Skladno s tako ureditvijo imajo Romi v teh državah zagotovljene možnosti izražanja in razvoja kulture in politične participacije predstavnikov Romov v različnih skupnih predstavniških telesih, ki jih oblikujejo bodisi sami ali v sodelovanju s predstavniki vladnih ustanov in drugih manjšin. Tako imajo npr. na Hrvaškem Romi enega skupnega predstavnika v parlamentu skupaj s predstavniki treh drugih manjšin, na Poljskem pa imajo zagotovljeni dve mesti v skupnem manjšinskem odboru (Republika Poljska 2005).

Priporočilo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1557 o pravnem položaju Romov v Evropi (2002) spodbuja države, naj Romom priznajo status etnične ali narodne manjšine. Ta resolucija ima dolgoročen pomen za nadaljnjo obravnavo, saj upošteva nove poglede in razvoj manjšinskega varstva na mednarodni ravni in velja kot posredni pravni vir pri oblikovanju pravnih podlag drugih mednarodnih organizacij in v notranji zakonodaji. To je pomemben dosežek, saj imajo države članice EU zelo različne koncepte o varstvu narodnih manjšin, in se v tem pogledu ta resolucija razlikuje od splošnega pristopa.

Skladno z izhodišči citirane resolucije je Evropski parlament sprejel Resolucijo o Romih (2005), v kateri priporoča državam, naj priznajo Romom status narodne ali etnične manjšine, v sprejetih programih za socialno vključevanje pa naj posebej obravnavajo potrebne ukrepe za izboljšanje njihovih življenjskih razmer. Resolucija Evropskega parlamenta med drugim »opozarja, da je holokavst nad Romi enako grozovit zločin kot drugi zločini nacističnega režima. Ker je bil njegov cilj izbrisati Rome z zemljevida Evrope, si žrtve zaslužijo polno priznanje in ustrezno spoštovanje« (Evropski parlament 2005). To dejstvo je bilo v preučevanju holokavsta v Evropi dolgo časa prezrto. Šele ob koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja so začeli zbirati dokumente in fotografije iz zbirnih taborišč, zaporov, delovnih taborišč in taborišč smrti, pričevanja preživelih Romov ter analizirati dokumente nacističnega režima o načrtih za »končno rešitev romskega vprašanja« (Djurić 2006: 330–331).

Mednarodno romsko gibanje

Sodobno evropsko romsko gibanje, ki je nastalo v drugi polovici 20. stoletja, je nova kvaliteta na evropskem političnem prizorišču. Sklic prvega Svetovnega kongresa Romov v Londonu leta 1971 je mejnik v politični mobilizaciji in organiziranju Romov. Od takrat se vizija romskega naroda uveljavlja na mednarodni in nacionalni ravni, vzporedno z nastankom nove politične in intelektualne elite Romov (Bašič 2000: 55). Gibanje se zavzema za narodnostno emancipacijo Romov in za oblikovanje sodobnejše interpretacije konceptualnih vprašanj identitete romskega naroda. Ravno zaradi aktivnega sodelovanja, politične participacije in samoorganiziranja Romov je oblikovanje pravnega varstva romske skupnosti izviren, dinamičen in ustvarjalen proces.

Zanimivo je slediti nastanku in razvoju ideje o posebni etnični in politični identiteti Romov v Evropi. Skladno s prevladujočim konceptom o varstvu »klasičnih narodnih manjšin«, ki praviloma imajo svojo matično državo, so se v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v nastajajočem romskem gibanju na mednarodnem prizorišču začele iskati poti za formalno uveljavitev Indije kot matične države. Potekala so tudi dogovarjanja v okviru gibanja neuvrščenih, tako da sta se predsednik Indije Nehru in predsednica Indira Gandhi večkrat srečala s predstavniki Romov. Cilj in smisel romskega gibanja izražajo besede prvega predsednika Svetovnega romskega kongresa, Slobodana Berberskega, ki je zapisal: »Nacija smo, nismo cigani« (Acković 2001: 19).

Temeljna vodila gibanja, ki temeljijo na skupnem poreklu in zgodovini, so etnična sorodnost, kultura in jezik. O povezovalnih elementih etnične identitete Romov sicer v strokovni literaturi obstajajo različna mnenja, saj nekateri avtorji menijo, da gre v tem primeru zgolj za vsiljeno etnizacijo Romov. Jezernik meni, da je iskanje korenin romskega jezika in običajev v indijski pramovini bistvena sestavina etničnih definicij Romov, zgrajenih na predpostavki, da je dokaz indijskega porekla določenih kulturnih praks hkrati tudi dokaz njihove etnične pripadnosti. Vendar so lingvistični dokazi o indijskem poreklu Romov problematični (Jezernik 2006: 28).

Ne glede na te pomisleke, romske mednarodne organizacije in združenja na mednarodnem prizorišču opravljajo vlogo političnega zagovornika, ki jo pri drugih manjšinah opravljajo države matičnega naroda. V sodelovanju s širšim krogom strokovnjakov in nevladnih organizacij romske organizacije in združenja sodelujejo pri izpopolnjevanju standardov za varstvo in zaščito interesov romske skupnosti ter opozarjajo na hude kršitve temeljnih človekovih pravic Romov v posameznih konkretnih primerih. V okviru romskega gibanja se uresničujejo zamisli o emancipaciji romskega naroda na različnih področjih – od politične participacije na vseh ravneh do usposabljanja romskih študentov in predavateljev v okviru študija romologije na Univerzah v različnih evropskih mestih (Beograd, Bukarešta, Pariz, Novi sad, Berlin) in oblikovanja Romske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu v septembru 2011.

Evropski vključevalni pristop

Skupna ugotovitev na evropski ravni je, da živijo Romi zaradi zgodovinskih okoliščin in odklanjanja večinskega prebivalstva v neugodnih socialnih razmerah in so še vedno diskriminirani in izpostavljeni predsodkom. Kljub sprejetim ukrepom in programom socialnega vključevanja večina Romov v Evropi živi

v pomanjkanju in revščini na obrobju družbe. V začetku novega tisočletja so številne mednarodne organizacije začele raziskovati dejanski položaj pripadnikov romske skupnosti in ugotavljati potrebe in interese njihovih pripadnikov. Tako je npr. Mednarodni razvojni sklad Združenih narodov (UNDP) v posebni študiji o položaju Romov v letu 2002 med drugim ugotovil, da so življenjske razmere Romov v nekaterih državah v Vzhodni Evropi na ravni držav Podсахarske Afrike (UNDP 2002). Odvisnost od socialnih pomoči je skupen problem, ugotavlja UNDP. To dejstvo negativno vpliva na možnosti socialnega vključevanja, saj ohranja segregacijo in modele življenja v getu.

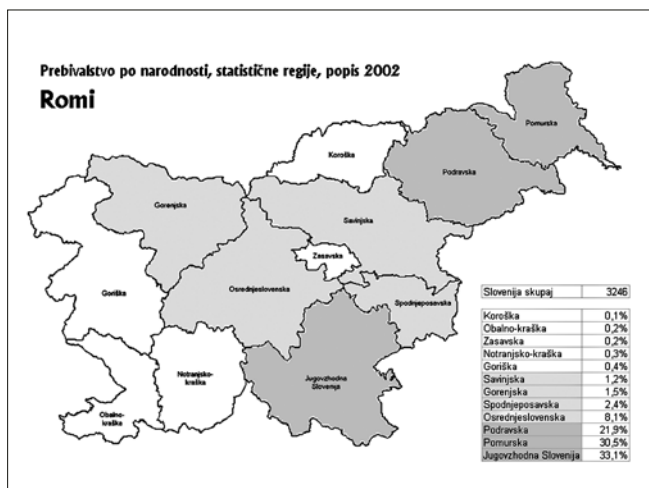
Študija o položaju Romov v razširjeni Evropski uniji (2004) obravnava odprta vprašanja vključevanja Romov na različnih področjih življenja, npr. pri urejanju bivalnih razmer, v izobraževanju, zdravstvu in zaposlovanju (Evropska komisija 2004). Temelji na izsledkih raziskave v enajstih državah. Na koncu študije so objavljena priporočila, ki se nanašajo zlasti na zagotovitev učinkovite participacije Romov, spoštovanje človekovih pravic ter preseganje nestrpnosti in antiromskega rasizma. Glede na razširjeno diskriminacijo pripadnikov romske skupnosti predlagajo celo sprejem posebne EU direktive, ki bi obvezovala države k sprejemu posebnih ukrepov za vključevanje Romov. V okviru Temeljne agencije za človekove pravice je bila v letu 2009 pripravljena posebna študija o bivanjskih razmerah Romov v posameznih državah EU, saj so prav na tem področju Romi najbolj izpostavljeni segregaciji in preganjanju (Internetni vir 2).

Tudi podatki iz drugih študij in mednarodnih poročil opozarjajo na še vedno neustrezen socialno-ekonomski položaj romske skupnosti v Evropi ter na nezadostno raven implementacije mednarodnih standardov o spoštovanju človekovih pravic in programov boja proti rasizmu, nestrpnosti in ksenofobiji. Izsledki raziskav javnega mnenja Eurobarometer o diskriminaciji v EU iz leta 2006 pa kažejo, da so Romi v mnogih državah članicah EU najbolj diskriminirana skupina, ter da 77 odstotkov anketiranih državljanov EU meni, da biti Rom pomeni socialni handicap (Special Eurobarometer 2006).

V zadnjem desetletju so se že izoblikovale dejavne mednarodne povezave za izmenjavo izkušenj in rezultatov mednarodnih programov za skupno financiranje projektov za izboljšanje položaja in socialno vključevanje romske skupnosti, zlasti v državah Srednje in Vzhodne Evrope pa so bila temu namenjena znatna finančna sredstva.⁹ Prioritetna področja so: izobraževanje, bivalne razmere ter preprečevanje diskriminacije in odprava predsodkov (Internetna vira 4 in 5).

Z mednarodnimi izmenjavami in s posredovanjem primerov dobrih praks se ob vključevanju Romov in najvidnejših ekspertov oblikujejo standardi za izvajanje v praksi in se skupaj identificirajo indikatorji za realistično spremljanje izvajanja. Predstavitev primerov, ki so uspešni v drugih državah, in regionalno sodelovanje na sploh prispeva k dodatnemu usposabljanju za življenje v večkulturni družbi ter obenem prispeva k oblikovanju narodne samozavesti in identitete med Romi, utrjevanju zaupanja med Romi in Neromi in k motivaciji Romov za nadaljnje izobraževanje. Kljub nedorečenemu odnosu Evropske unije do sprejema posebnih določb o varstvu manjšinskih skupnosti je trend podpore

⁹ Ena od teh povezav deluje v okviru Dekade za vključevanje Romov 2005–2015 (Internetni vir 3).

Odstotek romskega prebivalstva po slovenskih regijah.
Vir: SURS 2002

socialnemu vključevanju Romov prisoten v vseh njenih tovrstnih dejavnostih in je v Evropski platformi za vključevanje Romov (2011) opredeljen kot njena prednostna naloga.

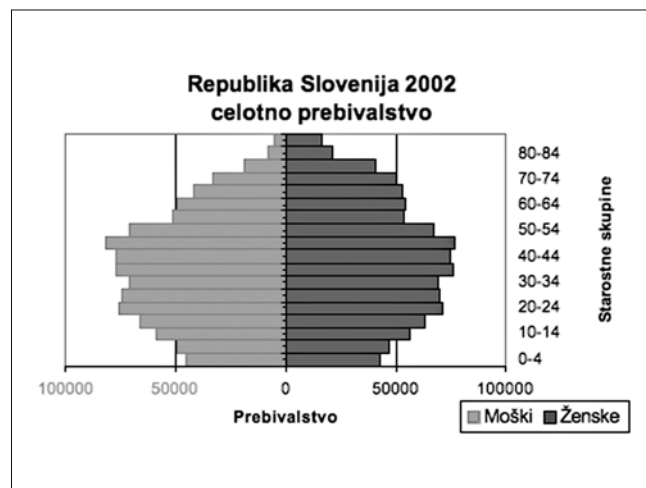
Osrednje mesto med vprašanji, ki na mednarodni ravni zaznamujejo različne pristope k nadaljnjemu razvoju in varstvu romske skupnosti, ima danes v Evropi razprava o tem, ali je položaj Romov evropski ali zgolj nacionalni problem. Romske organizacije poudarjajo, da je položaj Romov specifičen po tem, da so transnacionalna manjšina, ki živi v skoraj vseh evropskih državah in da je zaradi tega potreben panevropski pristop. Nasprotno stališče izražajo države, ki želijo to odgovornost prenesti na tiste države, v katerih so Romi nastanjeni v večjem številu, to je v državah izvora in ne v razvitejših, imigrantskih državah. V iskanju odgovora na izzive ob izgonu nelegalno naseljenih romunskih Romov iz Francije so politični predstavniki držav članic Sveta Evrope na sestanku na najvišji ravni v Strasbourgu 20. oktobra 2010 sprejeli Strasbourško deklaracijo, ki med drugim v uvodu poudari primarno odgovornost držav, od koder Romi prihajajo, in ne tistih, kamor so emigrirali. V poglavju o socialnem vključevanju Deklaracija ne prinaša veliko novega; omenja pomen izobraževanja mediatorjev za izboljšanje stikov med pripadniki romske skupnosti in večino, ter spodbuja mednarodno sodelovanje in izmenjavo dobrih praks. Na podlagi te zaveze je bil sprejet poseben program za izobraževanje romskih mediatorjev, ki ga skupaj izvajata Svet Evrope in Evropska unija.

Romi v Sloveniji, demografski podatki, status in pravni položaj

V tem orisu so zajeti demografski podatki o naseljenosti romske skupnosti v Sloveniji in podatki o starostni strukturi (po podatkih popisa prebivalstva v RS v letu 2002) v primerjavi s preostalim prebivalstvom in etnično opredeljenimi Slovenci ter osnovni podatki o pravnem položaju romske skupnosti v Sloveniji (Klopčič 2007).

Romi v Sloveniji so v večjem številu tradicionalno naseljeni na območju Prekmurja, Dolenjske in Bele krajine.¹⁰ Romi, ki so se

¹⁰ Kraji z najvišjim številom uradno opredeljenih Romov so: Maribor 613,

Vsi prebivalci RS po starostnih skupinah.
Vir: SURS 2002

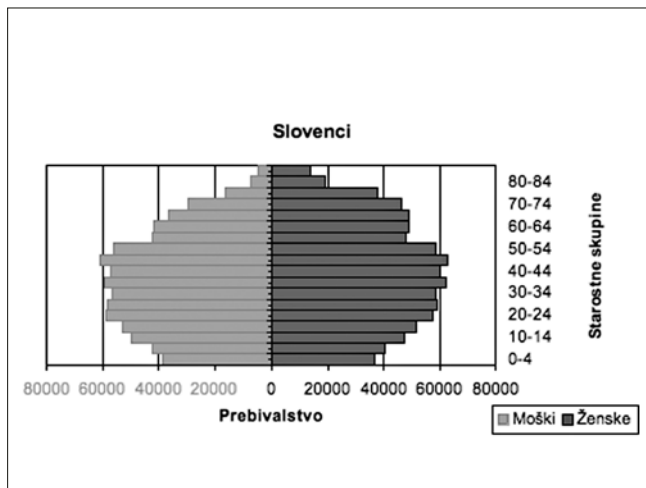
v Slovenijo priselili iz drugih krajev nekdanje skupne države, živijo predvsem v urbanih središčih in mestih Ljubljana, Maribor, Velenje in Jesenice. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je število narodnostno opredeljenih Romov v Sloveniji 3.246.¹¹ Podatki o starostni strukturi izkazujejo, da so Romi v Sloveniji, tako kot v drugih evropskih državah, izrazito mlada populacija. Primerjava starostne strukture Romov s starostno strukturo celotnega prebivalstva kaže na bistven razkorak po posameznih starostnih skupinah. Taka starostna struktura pojasni utemeljenost vlaganj v izobraževalne projekte, saj se bodo mladi izobraženi Romi lažje vključili v družbo.

V Sloveniji je pravno varstvo romske skupnosti podrobno urejeno, vendar ne ponuja definitivnega odgovora, ali so Romi v Sloveniji narodna ali etnična skupnost. Ustava Republike Slovenije določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon (Ur. list RS 1991).¹² S to ohlapno ustavno določbo so le nakazane možnosti, ki vključujejo bodisi sprejem posebnih zakonskih določb v sistemskih zakonih ali pa sprejem posebnega zakona. Določbe o pravnem varstvu Romov so zajete v štirinajstih področnih zakonih, od leta 2007 pa tudi v posebnem Zakonu o romski skupnosti. V drugem členu Zakon izhaja iz dejstva, da imajo pripadniki oziroma pripadnice romske skupnosti zaradi posebnega položaja romske skupnosti v Republiki Sloveniji za uspešno vključevanje v slovensko družbo poleg pravic in obveznosti, ki pripadajo vsem državljanom oziroma državljanom Republike Slovenije, zagotovljene še posebne, z zakonom določene pravice.

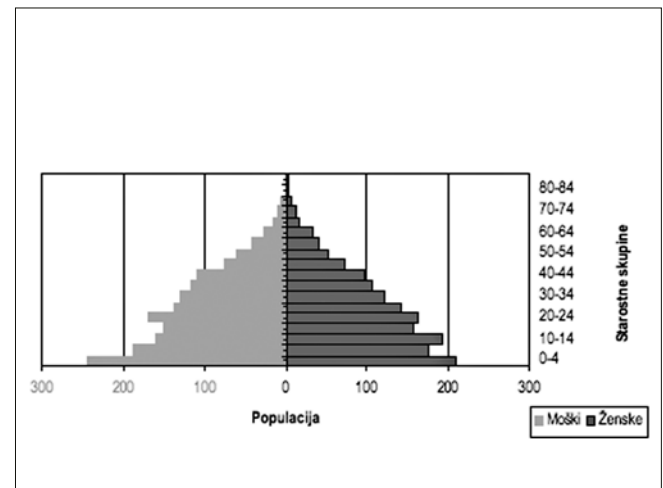
¹¹ Novo mesto 562, Murska Sobota 439, Ljubljana 218, Puconci 137, Kočevje 127, Šentjernej 98, Metlika 90, Lendava/Lendva 86, Tišina 86 in Črnomelj 85.

¹² Po neuradnih ocenah živi v Sloveniji okoli 7.000 do 10.000 Romov.

¹² Ob ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin in Evropske listine za varstvo regionalnih ali manjšinskih jezikov je Vlada Republike Slovenije podala izjavo, da bo skladno z Ustavo RS in notranjo zakonodajo uporabljala določbe Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin in Evropske listine za varstvo regionalnih ali manjšinskih jezikov za avtohtoni italijansko in madžarsko narodno manjšino in smiselno tudi za romsko skupnost, ki živi v Sloveniji.

Prebivalci slovenske narodnosti v RS po starostnih skupinah.
Vir: SURS 2002

Prebivalci romske narodnosti v RS po starostnih skupinah.
Vir: SURS 2002

Poleg polemik o opredelitvi statusa romske skupnosti v Sloveniji kot etnične skupnosti ali narodne manjšine se je razprava ob sprejemanju in po sprejetju tega Zakona osredotočala zlasti na vprašanja o pojmu avtohtonosti oziroma tradicionalne poselitve romske skupnosti kot potujočega ljudstva ter narodnostnega (ne)opredeljevanja in organiziranosti Romov.

Pravni položaj romske skupnosti podrobneje urejajo določbe posameznih zakonov, ki se nanašajo na področje izobraževanja, politične participacije na lokalni ravni, itd. V pravnem urejanju in v sodni praksi se v nekaterih segmentih uporablja analogni pristop k varstvu romske skupnosti, kot se uporablja za obe avtohtoni manjšini. Poleg tega je Vlada Republike Slovenije v letu 2010 sprejela Nacionalni program za Rome 2010–2015, ki zajema dejavnosti različnih državnih organov na tem področju. Za izboljšanje položaja Romov pa so pomembni tudi drugi vladni programi socialnega vključevanja, boja proti revščini in socialni izključenosti in celoten sklop protidiskriminacijske zakonodaje.

Evropski projekti v Sloveniji na področju izobraževanja in ohranjanja romske kulture

V Sloveniji trenutno potekajo trije obsežni evropski projekti, ki jih sofinancira Ministrstvo za šolstvo RS in so namenjeni izboljšanju vključevanja Romov na področju izobraževanja in posredno vplivajo tudi na izboljšanje možnosti medkulturnega dialoga. Ti projekti poudarjajo izobraževanje pripadnikov romske skupnosti kot najpomembnejšo in najučinkovitejšo pot iz socialne izključenosti.

»Projekt o izobraževanju in usposabljanju romskih pomočnikov« koordinira Zveza Romov Slovenije, ki je za ta projekt prejela tudi posebno evropsko priznanje. Pomen izobraževanja romskih pomočnikov je dvojen, saj se strokovno usposablja za nudenje pomoči romskim učencem in staršem pri premagovanju ovir in težav v konkretnih situacijah, po drugi strani pa je to pomemben korak za usposabljanje mladih romskih vodij, ki s tem izobraževanjem in usposabljanjem pridobivajo znanja o lastni identiteti in nujno potrebne spretnosti in znanja za komunikacijo v javnosti. »Projekt o uspešnem vključevanju Romov v izobraževanje / UVRVI«, ki ga koordinira Zavod za izobraževanje in kulturo iz Črnomlja, je namenjen usposabljanju učnega osebja za delo v

večkulturni skupnosti in seznanjanju z vsebinami o romski zgodovini, kulturi in jeziku. Ob koncu projekta so v maju 2011 že izdali zbornik in pripravili zaključno konferenco (Internetni vir 6). V projektu »Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti« (koordinator Inštitut za narodnostna vprašanja) potekajo dejavnosti nudenja učne pomoči romskim učencem, postavitve večnamenskih centrov, »inkubatorjev«, v romskih naseljih ter spodbujanja ustvarjalnosti pripadnikov romske skupnosti (Internetni vir 7).¹³ Temeljni cilj tega projekta je ustvarjanje možnosti za preseganje družbene izključenosti pripadnikov romske skupnosti z ustreznim dvigom socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo.

V okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, ki jih sofinancira Ministrstvo za kulturo RS,¹⁴ Evropska unija iz sredstev Evropskega socialnega sklada delno financira tudi projekte usposabljanja in izobraževanja Romov. Projekti, ki so namenjeni povečanju zaposlovanja Romov in zmanjševanju odvisnosti od socialnih pomoči in se izvajajo v okviru projekta »Dvig zaposljivosti ranljivih družbenih skupin na področju kulture in podpora njihovi socialni vključenosti«, spodbujajo samozaposlovanje Romov in uvajajo nove poklicne dejavnosti, kot so npr. promotor romske kulinarike, ambasador romske kulture, itd. Na ta način so izkoristili ustvarjalni potencial in bogato kulturno izročilo romske skupnosti ter možnosti za vključevanje pripadnikov romske skupnosti na področju ohranjanja in oživljanja romske kulturno-etnološke dediščine in tradicionalnih romskih obriti.

To je prispevek k ozaveščanju Romov in Neromov, da se ob spoznavanju drugih kultur zavedajo vrednosti romske kulture, saj se le tako lahko razvije dialog na podlagi medsebojnega spoštovanja in partnerstva ter spodbudi vključevanje v družbo, ne da bi se morali Romi ob tem odpovedati svoji kulturni in jezikovni identiteti.

¹³ Projekt financirata Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za šolstvo in šport RS. Obdobje trajanja projekta: september 2010–avgust 2013.

¹⁴ Razvojne prioritete »Enakost možnosti in spodbujanje socialne vključenosti«, prednostne usmeritve: »Dvig zaposljivosti ranljivih družbenih skupin na področju kulture in podpora njihovi socialni vključenosti«.

V tem trenutku še ni mogoče podati celovite ocene o vplivih evropskih projektov in praks na spremembe v percepciji identitete Romov in urejanje položaja romske skupnosti v Sloveniji. Lahko podamo le splošno ugotovitev, da so evropski projekti pozitivno vplivali na urejanje položaja romske skupnosti in na možnosti njenega vključevanja v javno življenje. Projekti, namenjeni izboljšanju modelov izobraževanja in usposabljanja Romov, ki se financirajo iz Evropskih skladov, upoštevajo tako integrativno in protektivno funkcijo teh programov in projektov, ki omogočajo vključevanje Romov v družbo in zmanjšujejo njihovo odvisnost od socialnih pomoči, kakor tudi socializacijske in promocijske cilje v smislu ohranjanja in razvoja elementov etnične identitete romske skupnosti in učinkovite participacije v življenju celotne družbe. V tipologiji dejavnosti Evropske unije jih uvrščamo med modele za spodbujanje kulturne raznovrstnosti in medkulturnega dialoga, odpravo diskriminacije in za socialno vključevanje ranljivih skupin.

Sklepne misli

Evropski manjšinski standardi ne dajejo jasnega in enotnega odgovora na vprašanja o vlogi percepcije kulturne raznolikosti v celotni sferi javnega interesa in skupnega razumevanja v posameznih družbah. Vprašanje, koliko raznolikosti posamezno okolje sploh tolerira, ostaja eno najbolj kontradiktornih vprašanj sodobnih družb, s katerim se ukvarjajo različne znanstvene discipline, mednarodne ustanove, nevladne organizacije pa tudi snovalci in izvajalci razvojnih strategij. Tej tematiki so se posvetile tudi odmevne in živahne razprave, ki so potekale v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja o koncu zgodovine, spopadu civilizacij in vzponu ali propadu ideje multikulturalizma.

Sodobni koncept etnično pluralnih družb temelji na interakciji različnih dejavnikov, tako na individualni kot tudi skupinski ravni. Pravila medsebojne komunikacije v etnično pluralnih družbah niso več samo enostransko vsiljena pravila večinske populacije, ki naj jih država le sankcionira in pravno uredi v pozitivni zakonodaji, temveč (p)ostajajo vsakdanji izziv tako za zagovornike kot tudi za nasprotnike kulturnega pluralizma.

Paradoks sodobnega časa je v tem, da je dinamika medetničnih odnosov iz zornega kota različnih disciplin obdelana do podrobnosti, vendar pa kljub temu v realnosti ostaja nepredvidljiva. Še zlasti ta ugotovitev velja za romsko skupnost, saj se v romskih skupnostih uveljavljajo zelo različni interesi. Na tako kompleksnem področju se prepletajo konkretni družbenointegracijski cilji za vključevanje ranljivih skupnosti z dolgoročnimi cilji na področju ozaveščanja, odprave predsodkov in spoštovanja človekovih pravic v večkulturnih okoljih.

Model države socialne pravičnosti, značilen za demokratične evropske države, se v procesih globalizacije in gospodarske krize sooča z na videz bolj uspešno »poslovno perspektivo«, ki temelji zgolj na zakonitostih trga, konkurence in individualne uspešnosti. Vztrajanje pri pomembnosti socialne pravičnosti, pozitivne diskriminacije in socialnega vključevanja za vse skupine pomeni zato v sodobnem trenutku posebno vrednoto prav za družbeno ranljive skupine, kot so v celotnem evropskem prostoru prav Romi.

Viri in literatura

- ACKOVIČ, Dragoljub: *Nacija smo a ne cigani*. Beograd: Rominterpress, 2001.
- BARANY, Zoltan: *The East European Gypsies/Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Austin: University of Texas, 2001.
- BAŠIČ, Goran: Položaj Roma u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi. V: *Cigani/Romi u prošlosti i danas*. Beograd: Srpska Akadenija nauka i umetnosti, 2000, 49–69.
- BOHTE, Irena idr. (ur.): *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI): zbornik projekta: profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v letih 2008, 2009, 2010 in 2011 v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013*. Crnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo, 2011.
- BOGDANIČ, Ana: Multikulturalno gradjanstvo i Romkinje u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme* 4, 2004: 339–367.
- DJURIĆ, Rajko: *Istorija Roma*. Beograd: Politika, 2006.
- Evropska komisija, Roma in an Enlarged European Union. Bruselj, 2004.
- Evropski parlament, Joint motion for a resolution on the situation of the Roma in the European Union, Bruselj, 25. 4. 2005.
- Internetni vir 1: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=962605&Site=COE>, 23. 9. 2011.
- Internetni vir 2: http://fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_per_year/2009/pub-cr_roma-housing_en.htm, 27. 10. 2011.
- Internetni vir 3: <http://www.romadecade.org/5091>, 23. 10. 2011.
- Internetni vir 4: http://www.romadecade.org/decade_of_roma_inclusion_documents, 23. 10. 2011.
- Internetni vir 5: http://www.coe.int/lportal/web/coe-portal/roma_reference-texts, 23. 9. 2011.
- Internetni vir 6: <http://www.zik-crnomelj.eu/projekti/uspesno-vkljucivanje-romov-v-vzgojo-in-izobrazevanje.html>, 23. 10. 2011.
- Internetni vir 7: <http://www.khetanes.si>, 23. 10. 2011.
- JEZERNIK, Božidar (ur.): *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi. Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006.
- KLOPČIČ, Vera: *Položaj Romov v Sloveniji. Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.
- HALBREINER, Heimo: *Po sledeh protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše, knjiga 2b).
- NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja in KLOPČIČ, Vera (ur.): *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1991 (Razprave in gradivo; 25).
- Republika Poljska, Zakon o narodnih ali etničnih manjšinah in o regionalnem jeziku, 6. 1. 2005.
- Služben vesnik na Republika Makedonija 91, 2001.
- Special Eurobarometer, Discrimination in the European Union, 263, 2006.
- Stigmata: Segregated schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. Budimpešta, European Roma Rights Center (ERRC), 2004.
- SURS (Statistični urad RS): Rezultati popisa 2002, <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>, 17. 3. 2011.
- TOMŠIČ, Franc: *Nemško-slovenski slovar*, 4. izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- UNDP (United Nations Development Programme), *Avoiding the Dependency Trap*, 2002.
- Uradni list RS, 65. člen Ustave RS, 33, 1991.
- YOUNGE, Gary: Shame of the Continent. *The Guardian*, 8. januar 2003.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, Uradni list RS, št. 33, 2007.

European Dimensions of the State of the Romani People

In all periods of history, the Romani have been largely characterized by their lifestyle rather than by their ethnic or national affiliation. The first conditions for social integration of members of the Romani community in the Hapsburg Monarchy and in Austria-Hungary were forced assimilation and an imperative to renounce their own language, culture, and nomadic lifestyle.

Persistent stigmatization of the Romani as a group involved in illegal dealings, delinquency, and criminal practices still exists in many European countries. The prejudice against a different lifestyle, in addition to different forms of racism and xenophobia, still hinders integration of the Romani. Yet it needs to be said that during the last several decades of the 20th century there has been in Europe a marked improvement in the dealing with the Romani issues. The highest political bodies have adopted numerous provisions on the importance of social integration of the Romani and the abolition of prejudice against them. This provides an international platform for extensive programs and projects financed by the European Union Structural Funds, the Decade of Roma Inclusion initiative, and a number of other donator networks.

Yet in spite of these programs and projects aiming at their social integration, the Romani in Europe still live in poverty, social exclusion, and with no possibility of retaining their own language and culture.

